

14. Litvin, F. (1984). *Mnogozadachnost slova v yazykie i riechi*. Moscow: Vysshaya shkola (in Russ.).
15. Miller, D. (1995). *On Nationality*. Oxford: Clarendon Press (in Eng.).
16. Potebnia, A. (1993). *Mysl i Yazyk*. Kyiv (in Russ.).
17. Rafalsky, O. & Chernega, P. (Ed.) (2016). *Ivan Franko u tvorenni ukrayinskoyi natsionalnoyi isentychnosti: Collection of scientific works*. Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M.M. Kyiv: NPU im. M.P. Drahomanova, IPIEND (in Ukr.).
18. *Slovnyk ukrayinskoyi movy u 20 tomakh* (2010–2020). Retrieved from <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=57412&page=1830> (in Ukr.).
19. Syniavsky, V. (Ed.). (2007). *Psykhologichny slovnyk*. Kyiv: Naukovy svit (in Ukr.).
20. Yung, K.G. (2019). *AION. Narysy shchodo symboliky samosti*. Lviv: Astroliabiya (in Ukr.).
21. Yaremko, Ya. (2015). *Suchasna politychna terminolohiya: na peretyni kohnitsiyi ta komunikatsiyi*. Drohobych: Posvit (in Ukr.).

УДК 811.161.2'37

Г.В. ЧОРНОВОЛ
Черкаси, Україна

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ВНОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті досліджено проблеми вноормування сучасної української термінології, прокоментовано основні особливості нинішнього стану термінології, визначено роль англійської мови як основної для запозичень терміноодиниць низки галузей сучасної науки і техніки, на прикладі терміносистем економіки та радіології визначено питання, що потребують першочергового вирішення; схарактеризовано провідні лексикографічні видання, які відповідають нормативним вимогам до праць такого типу.

Ключові слова: термін, термінологія, унормування, уніфікація, економічна термінологія, радіологічна термінологія, термінологічний словник.

Сучасна українська термінологія є гнучкою відкритою системою, яка постійно змінюється, оновлюється. Розвиваються галузеві терміносистеми, упроваджуються нові одиниці на позначення спеціальних понять. Однак нині робота з фаховою термінологією, укладання термінологічних словників сповільнюється через недостатність фінансування та фрагментарний інтерес до досліджень такого типу. Тому сьогодні україн необхідно підкреслювати актуальність вивчення галузевих термінологій.

На важливості питання унормування сучасної української термінології наголошують у своїх працях К.Г. Городенська (2013), С.Я. Єрмоленко (1999), Н.Ф. Клименко (2008), І.М. Кочан (2013), Т.Р. Кияк (2005), В.С. Моргунюк (2000), Т.І. Панько (1992), Б.Є. Рицар (2018), Л.О. Симоненко (2018), С.П. Бибики (2018), І.А. Казимирич (2017), Л.А. Халіновська (2017), Л.В. Туровська (2018), М.І. Навальна (2016) та ін.

© Г.В. ЧОРНОВОЛ, 2021

Мета нашої статті – окреслити основні проблеми вноормування сучасної української термінології, що передбачає розв’язання таких завдань: 1) проаналізувати загальний сучасний стан української термінолексики; 2) виявити специфіку подання термінів економіки у сучасних лексикографічних джерелах; 3) з’ясувати недоліки у формулюванні визначень окремих понять економіки.

Серед ознак, що характеризують сучасну українську термінологію, можемо виділити кілька основних.

Перша ознака, що стосується частини галузевих терміносистем, – це значна кількість запозичених термінів (переважно з англійської мови). На цій особливості роблять акцент українські дослідники. Так, наприклад, В.П. Зубченко та Ю.С. Мішура в процесі аналізу актуарної термінології зауважують, що «для українського фахового середовища на цей час стало типовішим уживання англійськомовних термінів чи їхніх скорочень замість українських аналогів. Також часті випадки «викривленого» перекладу англійськомовного терміна, українськомовний аналог якого обмежено передає оригінальний закладений зміст» (Зубченко, 2018: 46).

У окремих терміносистемах кількість таких запозичень є досить вагомою (наприклад, у терміносистемах економіки, інформаційних технологій). Причинами великої кількості запозичень можна вважати панівну роль англійської мови в усіх сферах сучасного життя та здатність окремих термінів швидко займати місце у галузевій термінології і утворювати похідні терміни: так, економічний термін *баланс* (англ. *balance*) – «система взаємопов’язаних показників, які характеризують наявність матеріальних, трудових, грошових ресурсів та їх використання» (Завадський та ін., 2006: 17) є базовим для таких термінів, як *баланс матеріальний*, *баланс платіжний*, *баланс попиту та пропозиції*, *баланс торговельний*, *баланс фінансовий зведений*, *баланс грошових доходів та витрат населення*, *балансова вартість активів*.

Варто зауважити, що сьогодні процес залучення іншомовних спеціальних одиниць подекуди є некерованим, і цей факт викликає певні побоювання у фахівців. Адже в часи формування мультикультурного простору й панування англійської мови як основної в науковій сфері на часі стає збереження мовної самобутності. Для кожної терміносистеми повинен дотримуватися певний баланс. «При утворенні термінів недоречним є ані мовний пуризм, ані надмірне захоплення запозиченнями. Термін – це передусім елемент певної наукової галузі» (Суперанская, 2007: 107).

Також досить часто спостерігаємо ситуацію, коли графічне оформлення терміна подається в кількох варіантах, що теж не є позитивним моментом. «Запозичення не дуже бажані ще й через те, – наголошує М.О. Вакуленко, – що теперішній правопис не завжди логічно, чітко й послідовно регулює їх написання і тому часто стає перешкодою при узгодженні вітчизняної термінології з міжнародною, нерідко спотворюючи написання, вимову і навіть значення слова» (Вакуленко, 2009: 9). Приміром, термін *лайтбокс* (англ. *lightbox*) – «підсвічений зсередини стенд з відображеною на ньому з одного, двох чи трьох боків рекламою» (Завадський, 2006: 161): у словниковому записі маємо написання разом, у текстах ЗМІ – разом або через дефіс. Такі моменти можуть негативно позначатися саме на вноормуванні єдиного правильного типу правопису слова.

Не в останню чергу сприяє надміру запозичень так звана «мода на мову», яку ми можемо спостерігати як у науковому стилі, так і у публіцистичному та розмовно-побутовому, коли за наявності українського відповідника використовується запозичена лексема. П.О. Селігей зауважує: «Проблема зайвих запозичень стосується <...> не тільки наукового мовлення. Вона стосується всієї літературної мови» (Селігей, 2016: 145).

На нашу думку, в кожній галузевій терміносистемі повинен зберігатися оптимальний баланс запозичених і питомих одиниць з перевагою других, особливо коли ми можемо вибрати власне український відповідник. «В науковій лексиці співіснують чуже й питоме, інтернаціональне й національне. Перший складник єднає її з міжнародними стандартами, другий зберігає її самобутність і народний характер» (Селігей 2016: 129).

Другою ознакою сучасної української термінології є дотримання класичних принципів термінотворення. «Нові явища та процеси в українському словотворенні зумовлені значною мірою позамовними чинниками, зокрема активними запозиченнями до лексикону та галузевих терміносистем української мови, змінами суспільно-політичного характеру в Україні, пробудженням національно-мовної свідомості української еліти, піднесенням культурного рівня населення тощо» (Городенська, 2013: 3–4).

При творенні спеціальних одиниць використовується переважно суфіксальний спосіб словотворення з поєднанням основи питомого / запозиченого слова й власне українського афікса: *ціна* → *цінний*, *квота* → *квотування*, *ліквід* → *ліквідність* (Завадський, 2006). Варто зауважити, що частотність творення нових термінів залежить від продуктивності суфікса.

Ще однією ознакою сучасної вітчизняної термінології є неповна унормованість окремих терміносистем. Цю ситуацію можна пояснити кількома чинниками. Є терміносистеми, що обслуговують галузі науки, які нині розвиваються стрімко й безперервно (наприклад, термінологія сфери інформаційних технологій), унаслідок чого кількість нових термінів є значною.

Природно, що нормування і стандартизація термінів дещо затримується порівняно з усним застосуванням спеціальних одиниць фахівцями. Разом з тим існують терміносистеми, що функціонують уже досить тривалий час, однак мають у своєму складі терміни, які потребують удосконалення або заміни (наприклад, термінологія радіологічної сфери, протирадіаційної безпеки, дозиметрії). Так донині відсутнє єдине використання терміна *іонізуюче випромінювання*. Пропонуються кілька варіантів, однак спільної точки зору серед фахівців так і не досягнуто – *іонізуюче випромінювання*, *йонізувальне випромінювання*, *йонізівне проміння*. Найчастотнішим є використання варіанта *іонізуюче випромінювання* (Директива Ради Євратом, 2013), хоч, на нашу думку, він не є найбільш вдалим.

Причина такої неповної внормованості окремих терміносистем полягає передусім у позамовній сфері, оскільки названі вище галузі науки найбільш активно розвивалися в часи перебування України в складі СРСР. Звідси й маємо такий стан речей, що терміни переважної більшості галузей були оформлені згідно з нормами російської мови. Наприклад, радіологічна термінологія починала свій розвиток на початку ХХ ст. і пропонувала перш терміни, які були пов'язані з відкриттям рентгенівських променів: *рентгеногляд*, *рентгенування*. В.С. Калашник зауважує, що «із середини 30-х до початку 90-х років

термінотворча робота стала менш активною, кількість термінографічних видань зменшилася, поступово звужувалася сфера функціонування термінів. <...> На жаль, в останні десятиріччя існування СРСР радянська радіологія як наукова дисципліна й галузь медицини відставала від західної, отже, застарілою була й сама російськомовна терміносистема, якою користувались усі радіологи країни. Вона відрізнялася від світової терміносистеми» (Калашник, 2011: 325).

Констатуємо той факт, що у сфері радіології та дозиметрії і донині існує низка терміноодиниць, які не мають українського відповідника, тому доводиться послуговуватися російськими варіантами, правопис яких часто суперечить нормам сучасної української літературної мови, або запозиченнями з англійської, різний переклад яких теж ускладнює наукову діяльність. Наприклад, терміни *short / long lived radionuclide* перекладаються з англійської у різних фахових текстах з радіології як *короткотривалий / довготривалий, короткоіснуючий / довгоіснуючий, короткоживучий / довгоживучий*. Тобто немає єдиного узгодженого варіанта цих одиниць, хоч, на нашу думку, перші запропоновані терміни є найбільш вдалим.

Однією з ключових ознак сучасної української термінології можемо назвати активне укладання галузевих словників. У окремих галузях науки і техніки словникарська робота ведеться досить інтенсивно.

Серед фундаментальних праць останніх років особливо виділяємо «Словник української біологічної термінології» за ред. Д.М. Гродзинського та Л.О. Симоненко (2012), створений колективом термінологів Інституту української мови та Комітету наукової термінології НАН України. Праця є вагомим внеском в українську термінографію; вона містить близько 80 тисяч термінів і термінів-словосполучень біології, які можуть бути використані не лише фахівцями-біологами, але й представниками інших спеціальностей.

Варто підкреслити, що пропонувані нині паперові та електронні галузеві словники значною мірою відрізняються один від одного своєю якістю. Так, часто до уваги користувачів пропонують праці, у яких містяться лексеми, що за своїми характеристиками не можуть уважатися нормативними термінами, а є професіоналізмами (наприклад, «*жирний кіт*», «*спляча красуня*», «*політика парасольки*», «*м'яке приземлення*» – із сфери економіки тощо) (Завадський, 2006).

Такі одиниці, на нашу думку, не можуть уводитися до термінологічних словників разом із нормативними термінами, оскільки термін має бути однозначним і емоційно нейтральним. Крім того, сфера використання професіоналізмів – це усне професійне спілкування; у писемному тексті вони майже не трапляються.

Додавання подібних одиниць до словника є виправданим у тому випадку, коли вони функціонують у галузевій терміносистемі тривалий час і набувають усіх необхідних ознак терміна, наприклад, в економічній термінології термін «*бронзовий (дружній) вексель* – фіктивний вексель, боргове зобов'язання, що не має під собою реального забезпечення; їх виписують неспроможні платники один на одного з метою дисконту цих векселів у банках» (Завадський, 2006: 29). Вирішення питання вбачаємо в укладанні спеціальних видань, що містили б професійну й жаргонну лексику, використовувану представниками відповідного фаху.

Отже, сучасна українська термінологія продовжує розвиватися і оновлюватися. Серед першочергових завдань її подальшого функціонування ключовим має бути визначення доцільності запозичення термінів з інших мов. Варто визначати необхідність застосування таких спеціальних одиниць у кожному конкретному випадку для окремої галузевої терміносистеми. Крім того, у пріоритеті роботи дослідників сьогодні має бути нормування і стандартизація терміносистем тих галузей науки і техніки, які мають стратегічне значення для розвитку держави.

Водночас зусилля науковців мають бути спрямовані на активний розвиток вітчизняної термінології ресурсами української мови не тільки через створення наукових розвідок, але й через якісне укладання галузевих термінологічних словників та популяризацію української науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вакуленко, М.О. (2009). *Сучасні проблеми термінології та української наукової термінографії*. Київ.
2. Городенська, К.Г. (2013). Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція словотвірних норм? *Українська мова*, № 2, С. 3–12.
3. Гродзинський, Д.М. & Симоненко, Л.О. (відп. ред.) (2012). *Словник української біологічної термінології*. Київ: КМ.
4. Директива Ради 2013/59/Євратом від 5 грудня 2013 року про встановлення основних норм безпеки для захисту від загроз, зумовлених впливом іонізуючого випромінювання, і скасування директив 89/618/Євратом, 90/641/Євратом, 96/29/Євратом, 97/43/Євратом і 2003/122/Євратом (2013). Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_006-13#Text
5. Завадський, Й.С., Осовська, Т.В. & Юшкевич, О.О. (2006). *Економічний словник*. Київ: Кондор.
6. Зубченко, В., Мішура, Ю. (2018). Стандартизація актуарної термінології, яка стосується видів страхування, інших ніж страхування життя. *Вісник нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*, 890, 46–49. Режим доступу : http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Wisnyk890/TK_wisnyk890_4_zubchenko_mishura.htm
7. Калашник, В.С. (2011). Українська радіологічна термінологія: історія, проблеми й перспективи. У Калашник, В.С. (2011). *Людина та образ у світі мови: вибрані статті* (с. 324–328). Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна,.
8. Селігей, П.О. (2016). *Світло і тіні наукового стилю: монографія*. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія».
9. Суперанская, А.В., Подольская, Н.В. & Васильева, Н.В. (2007). *Общая терминология: вопросы теории*. Москва: ЛКИ.

Halyna Chornovol

THE MAIN STANDARDIZATION PROBLEMS OF UKRAINIAN TERMINOLOGY

The main article investigate the standartisation problems of modern Ukrainian terminology. The industry terms are evolving and new units to denote special concepts are introducing. While currently working with professional terminology, the issue of terminological dictionaries is motivated by lack of funding and fragmentary interest in research of this type. Therefore, today Ukraine needs to emphasize the relevance of studying industry terminological terms.

The role of the English language as the main one for borrowing the term units of a number of branches of modern science and technology is determined. It is noted that today the process of attracting foreign-language special units is sometimes unmanageable, and this fact raises some concerns among experts. After all, in the times of the formation of a multicultural space and the dominance of the English language as the main one in the scientific sphere, the preservation of linguistic identity becomes time. A certain balance must be maintained for each terminological system.

The example of terminological systems of economics and radiology issues that need to be addressed as a matter of priority have been identified; a sign of modern Ukrainian terminology is the observance of classical principles of term formation. When creating special units, the suffixal method of word formation is used mainly with a combination of the basis of a specific / borrowed word and the actual Ukrainian affix.

Another feature of modern domestic terminology is the incomplete normalization of individual terminological systems. This situation can be explained by several factors. Thus, there are terminological systems that serve the branches of science, which are now developing rapidly and continuously (for example, the terminology of information technology), as a result of which the number of new terms is significant.

Naturally, the rationing and standardization of terms is somewhat delayed compared to the oral use of special units by specialists. However, there are terminology systems that have been operating for a long time, but include terms that need improvement or replacement (eg, radiology terminology, radiation safety, dosimetry).

The reason for such incomplete standardization of certain terminological systems is primarily in the non-linguistic sphere, as the above branches of science developed most actively during the stay of Ukraine in the USSR. Hence, we have such a state of affairs that the terms of the vast majority of industries were regulated exclusively in Russian. The article also describes the leading lexicographical publications that meet the regulatory requirements for works: Dictionary of Ukrainian biological terminology, ed. Grodzinsky D.M., Symonenko L.O. and Economic Dictionary (compilers Zavadsky J.S., Osovska T.V., Yushkevich O.O.).

К е у в о р д s: term, terminology, standardization, unification, economic terminology, radiological terminology, terminological dictionary.

REFERENCES

1. Dyrektyva Rady 2013/59/Ievratom vid 5 hrudnia 2013 roku pro vstanovlennia osnovnykh norm bezpeky dlia zakhystu vid zahroz, zumovlenykh vplyvom ionizuiuchoho vyprominiuvannia, i skasuvannia dyrektyv 89/618/Ievratom, 90/641/Ievratom, 96/29/Ievratom, 97/43/Ievratom i 2003/122/Ievratom (2013). 49 (in Ukr.). Access on: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_006-13#Text
2. Horodenska, K.H. (2013). Novi yavyscha ta protsesy v ukrainskomu slovotvorenni: dynamika chy destruktsiia slovotvirnykh norm? *Ukrainska mova*, 2, 3–12 (in Ukr.).
3. Hrodzinsky, D.M. & Symonenko, L.O. (Ed.) (2012). *Clornyk ukrainskoi biolohichnoi terminolohii*. Kyiv: KM (in Ukr.).
4. Kalashnyk, V.S. (2011). Ukrainska radiolohichna terminolohiia: istoriia, problemy y perspektyvy. In Kalashnyk V.S. (2011). *Liudyna ta obraz u sviti movy : vybrani statii* (pp. 324–328). Kharkiv: KNU im. V.N. Karazina (in Ukr.).
5. Selihey, P.O. (2016) *Svitlo i tini naukovoho styliu: monohrafiia*. Kyiv: VD “Kyievo-Mohylianska akademiia” (in Ukr.).
6. Superanskaja, A.V., Podol'skaya, N.V. & Vasil'eva, N.V. (2007) *Obshhaja terminologija: voprosy teorii*. Moscow: LKI (in Russ.).
7. Zavadsky, J.S., Osovska T.V. & Yushkevich, O.O. (2006). *Ekonomichnyi slovnyk*. Kyiv: Condor (in Ukr.).

8. Zubchenko, V. & Misura, Y. (2018) Standartyzatsiia aktuarnoi terminolohii, yaka stosuetsia vydiv strakhuvannia, inshykh nizh strakhuvannia zhyttia [Standardization of actuarial terminology relating to types of insurance other than life insurance]. Visnyk Natsionalnoho Universytetu «Lvivska politekhnika», 890, 46–49 (in Ukr.). Access on: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Wisnyk890/TK_wisnyk890_4_zubchenko_mishura.htm
9. Vakulenko, M.O. (2009). *Suchasni problemy terminolohii ta ukrainskoi naukovoї terminohrafii*. Kyiv (in Ukr.).

УДК 811.161.2'38'42:373.46

Я.П. ЯРЕМКО
м. Дрогобич, Україна

ІВАН ФРАНКО ЯК ФУНДАТОР ІДЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У науковій розвідці окреслено лінгвістичне новаторство І. Франка – як термінознавця і термінотворця, осмислено його націософське розуміння природи наукової мови. Розкрито роль Франкової полівимірної характеристики терміна крізь призму тріади «культура – свідомість – мовлення» у формуванні науково-методологічних підвалин українського антропологічного термінознавства загалом і низки міждисциплінарних наук зокрема (когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, теорії комунікації, лінгвополітології). Актуалізовано вплив мислителя-енциклопедиста на становлення української когнітивної лінгвістики.

К л ю ч о в і с л о в а : Іван Франко, лінгвістичне новаторство, термін, антропологічне термінознавство, лінгвокогнітологічна парадигма, українська когнітивна лінгвістика.

Постановка проблеми та аналіз досліджень. У парадигмі новітніх лінгвістичних досліджень однією з вузлових проблем є взаємодія мови, ментальності й культури, а якщо ширше – мови та свідомості. Вона виходить поряд із цариною мови у площину суміжних наук – філософії, психології, культурології, логіки, соціології та інших сфер знань, детермінуючи таким чином потребу антропоцентричного (міждисциплінарного) підходу до мовних процесів. Виявом такого підходу слугує лінгвофілософська концепція Івана Франка. Його міркування «про питання язикові» (Франко, 1982, Т. 37: 205) на осі «людина – в мові і мова – в людині» методологічно суголосні з новітньою «*НАВІЩО / ЧОМУ-лінгвістикою*», яка, треба думати, має дати відповіді на питання не «Як побудовані, організовані мовні одиниці?», а «Для чого, чому вони є в мові, які їх функції?» (Грешук, 2009: 24). Ідеї вченого випередили, за визначенням дослідників (Кочерган, 2007: 107), на століття тогочасну філологічну думку і засвідчують тяглість традиції в лінгвістичному осмисленні когнітивної науки (англ. *cognitive science*) – міждисциплінарної сфери знань, пов'язаних із людиною. Майже в кожній гуманітарній науці виокремився когнітивний вектор і когнітивний аналіз, скерований на дослідження спільного предмета – когніції як процесу пізнання буття і процесу отримання, зберігання та трансформації знань, які